

T.C. BAŐBAKANLIK
AİLE ARAŞTIRMA KURUMU

SOSYO-KÜLTÜREL
DEĞİŐME SÜRECİNDE
TÜRK AİLESİ

ANKARA
Aralık 1992

TÜRK HALK HİKÂYELERİNDE AİLE

M. Sabri Koz

Edebiyat Öğretmeni-Araştırmacı-Yazar

I. Giriş

Türk halk edebiyatında (1) genellikle âşıklar tarafından (2) tasnif edilen (düzenlenen ya da az da olsa yazılan), bir dinleyici topluluğu karşısında anlatılan, kahramanlarının ağzından söylenmiş manzum parçalarla bezenmiş, yalnızca aşk, yiğitlik ve hem aşk hem yiğitlik konu ve motiflerini ihtiva eden, yer yer masal ve destan özellikleri de gösteren hikâyelere araştırmacılar tarafından “halk hikâyesi” denilmektedir (3).

Örnekleri XVI. yüzyıldan itibaren görülmeye başlanan Türk halk hikâyelerinin kaynaklarını, Türk toplumunun ve bu toplumun üyesi olan âşıkların muhayyilesi ile yaşadığı var sayılan kahramanların edebî unsurlarla beslenmiş biyografilerinde; kahramanları hayalî olanlarda ise gelenek haline gelmiş konu, motif ve tiplerle örülmüş hikâye dünyasında aramak yerinde olur. Eski Türk destanları ile Türklerle tarih boyunca aynı coğrafyayı paylaşmış milletlerin destanları ve bu milletlerin klasik edebiyatlarındaki bazı hikâyeler de Türk halk hikâyelerinin kaynaklarını beslemiştir (4).

Bu çalışma bir edebî eser olarak, çok yönlü bakış açılarıyla ele alınabilecek olan halk hikâyelerini “aile” kavram ve kurumunu gözönünde tutarak değerlendirmek ve ortaya çıkacak tabloyu dikkatlere sunmak amacıyla hazırlanmıştır.

Konu işlenirken ister istemez kaynak olarak kullanılan halk hikâyelerine geçmeden önce kendi kendimize yönelttiğimiz, cevabını da elde ettiğimiz verileri sergiledikten sonra vermek istediğimiz soruyu sormak istiyoruz: Halk hikâyelerimizde toplumsal anlamıyla “aile”nin yeri nedir?

1. Aslında “halk hikâyesi” kavramı “âşık edebiyatı” araştırmalarının konusudur. Bu sanat eserlerini yaratan ve anlatanların âşık olduğu düşünülürse görüşümüzdeki gerçekçilik payı ortaya çıkacaktır.
2. Halk hikâyelerinin birçoğu, kim tarafından tasnif edildiği bilinmeyen eserler olsa da anlatan ve nesilden nesile aktarılmasını sağlayanlar âşıklardır. Ayrıca birçok hikâyenin tasnif edicisi de bazısı kesin olarak bazısı da geleneğin öngördüğü kesinliği benimseyerek bilinmektedir.
3. Pertev Naili [Boratav], *Koroğlu Destanı*, İstanbul, 1931, s. 4-6; (2. bs. İstanbul, 1984). Aynı yazar, *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*, Ankara, 1946, s. 1-4, 25-30 (2. bs. İstanbul, 1988).
4. Pertev Naili Boratav, *Halk Hikâyeleri...*, s. 60-80.

Doğup büyüyen, seven, kızan, öldüren, ölen, mutluluğu ve mutsuzluğu tadan, yer yer olağanüstülüklerle rastlansa bile insan olma yönleri ağır basan kahramanların canlandığı hikâyelerde aile ile ilgili veriler bulunması, ailenin üyeleri olan ana, baba ve çocuk arasındaki münasebetlerin sergilenmesi tabiidir. Ancak halk hikâyelerinde aile münasebetlerinin ayrıntılarına yer yoktur. Günlük yaşamın izlerine pek rastlanmaz. Rastlananlar ise hikâyenin akışı içinde önemli bir yer tutmazlar. Bu yüzden halk hikâyelerinin aile kavram ve kurumu yönünden araştırılması, tarih boyunca "Türk ailesinin gelişimi" açısından arzu edilen sonucu vermeyecektir. Bununla birlikte, aile yönünden gösterdikleri özelliklerin, hikâyelerin özetleri de verilerek tasvir edilmesinde de fayda vardır.

Türk halk edebiyatı derleme, araştırma ve incelemelerinin belli bir yoğunluk kazandığı son yetmiş yıl içerisinde halk hikâyeleri de önemli sayılabilecek yerli ve yabancı çalışmalara konu olmuştur. Bunların dökümünü yapmak bu yazının amacı dışında olmakla birlikte kaynaklar hakkında genel bilgi vermek amacıyla Pertev Naili Boratav'ın 3 sayılı dipnotta künyesi verilen eserlerine ek olarak eski ve yeni üç kitabı, Otto Spies ve Fikret Türkmen'in kitaplarını anmadan geçemeyeceğiz (5).

Türk halk hikâyelerinin kesin bir sayımı yapılmamıştır. Ancak yayımlanmış halk kitaplarına, derlemelere, araştırmalara ve üniversitelerimizde hazırlanan çeşitli düzeylerdeki tezlere konu olmuş metinler; üniversitelerimizin ve öteki devlet kuruluşlarının arşivlerinde bulunan sözlü ve yazılı metinler 100'ün üstünde hikâye ile tanışırabilir bizi. Bunlara yurt dışındaki çeşitli merkezlerde bulunan metinlerle şahısların arşivlerinde bulunan metinler ve hikâyelerin anlatıcılara ve bölgelere göre bazı değişiklikler gösteren varyantları da eklenince sayının daha da artacağı ortadadır (6).

Biz bu çalışmada XIX. yüzyılın ikinci yarısından XX. yüzyıl ortalarına, hatta 1970'li yıllara kadar basılagelmiş 16 halk hikâyesini gözönünde tuttuk. Çalışma sırasında, ulaşabildiğimiz en eski baskıyı esas aldık. Özel olarak taşbasmalarını tercih etmekle birlikte yeri geldikçe hurufat baskılara da başvurulmuştur. Yakın zamanlarda sözlü kaynaklardan derlenen ve yayımlanan büyüklü küçüklü birçok halk hikâyesi konu dışı bırakılmıştır. Aslında bir hikâyenin görülebilecek bütün varyantlarını değerlendirerek yapılacak çalışmanın daha anlamlı olacağı ortadaydı. Ancak konuya bir sınırlama getirmenin ve eski baskılardan yola çıkmanın bir çekirdek oluşturmak bakımından da yararı vardır. İleride Türk halk hikâyelerinin Türkiye, Azerbaycan, Orta Asya, İran ve Balkanlar'da görülen varyantlarıyla aynı coğrafyada görülebilecek alt varyantları araştırmacılar tarafından topluca ele alınacaktır. Bu varyantlarda bulunacak aile kurumuyla ilgili verilerin de mutlaka değişiklik göstereceğine inanmaktayız. Bunları ortaya koyacak geniş boyutlu bir araştırma elbette çok yararlı olacaktır.

5. Otto Spies, *Türk Halk Kitapları*, [Çeviren: Behçet Gönül (Necatigil)], İstanbul, 1941; Fikret Türkmen, *Aşık Garip Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma*, Ankara, 1974; Aynı yazar, *Tahir ile Zühre*, Ankara, 1983.
6. Pertev Naili Boratav, *age.*, s. 1-4; Fikret Türkmen, *Aşık Garip Hikâyesi...*, s. XIV-XV.

II. Halk Hikâyelerinin Özetleri ve Kısa Değerlendirmeler

Arzu ile Kanber Hikâyesi.— Horasanlı zengin bir tüccar olan Behram'ın oğlu Kanber ile birlikte büyüdüğü ve kız kardeşi sandığı Arzu'nun aşklarını anlatır.

Behram ailesiyle birlikte Hacc'a giderken eşkiya baskınına uğrar ve yalnızca küçük oğlu sağ olarak kurtulur. Çocuk, bir aile tarafından evlatlık alınır ve kendisine Kanber adı verilir. Ailenin bir süre sonra bir kız çocuğu dünyaya gelir. Kıza da Arzu adını verirler. Birbirini kardeş sanarak büyüyen iki çocuk arasında hissî bir yakınlık başlar. Kardeş olmadıklarını öğrenince birbirlerine âşık olurlar. Arzu'nun babası öldüğü için annesi gençlerin evlenme isteklerine karşı çıkar, kızını zengin bir tüccarla evlendirir. Ancak tüccar çok kısa bir zaman içinde öldüğünden iki sevgili yeniden evlenme isteğinde bulunurlarsa da Arzu'nun annesi bu evliliğe gene karşı çıkar, engel olur; gençleri birbirinden uzaklaştırır. İki genç bir tesadüf sonucu birbirlerine kavuşurlar ve buluşma heyecanı ile ikisi de bayılırlar. Arzu'yu izleyen annesi onları baygın halde bulur ve ayırmak için yanlarına gitmek ister. Fakat birdenbire gençlerin etrafını bir su kapladığından oraya ulaşamaz. Kısa bir süre sonra iki gencin göğüslerinden birer güvercin çıkar ve orada can verirler (7).

Arzu ile Kanber Hikâyesi'nde erkek kahramanın ailesi o henüz bir bebekken ölmüştür. Evlatlık olarak büyüyen Kanber kendisini büyüten ailenin kızı Arzu'ya âşık olmuştur. Birbirini kardeş bilerek büyüyen gençlerin acı sonlarında kızının mutluluğunu istemeyen anne tipinin etkisi büyüktür. Arzu'nun kendi isteği dışında gerçekleşen evliliği; Kanber'in, kocasının ölümüyle dul kalan Arzu'yu eskiden olduğu gibi kabul etmesi, annesinin bu şartlar altında da gençlerin evliliğini engellemeye devam etmesi hikâyenin hep olumsuzluklarla dolu kurgusuyla ilgilidir.

Âsuman ile Zeycan Hikâyesi.— Erzincan Beyi Kaleli Bey'in kızı Zeycan ile kâhyası Derviş Ahmed'in oğlu Âsuman'ın aşklarını anlatır.

Çocukları olmayan bey ve kâhya bir dervişin verdiği elmayı eşleriyle yedikten sonra çocuk sahibi olurlar. Derviş, çocuklar büyüyünce gelir ve adlarını koyar, büyüdüklerinde evlendirilmelerini söyler. İki genç büyüyüp de kendilerini bilince birbirlerini severler. Ancak Zeycan'ın annesi, Kaleli Bey'i etkileyerek kızının Âsuman'la evlenmesine engel olur. Gençler düşlerinde bâde içerek âşıklığa başlarlar. Âsuman kılık değiştirerek Zeycan

7. *İşbu Tevâtür ile Meşhur ve Müteâref Olan Âşık Kerem Divanı'nın Tekmil Nüshası ve Kenarında Beynelnâs Meşhur Olan Âsuman ile Zeycan ve Arzu ile Kanber ve Âşık Ömer'in Dabi Bazı Ehyât ve Eş'ârâtı Cem' ve Tertib Olunmuştur.* [İstanbul], tarihsiz (resimli, taşbasmalı), 77 s. (Arzu ile Kanber: s. 34-67). Arzu ile Kanber Hikâyesi bir yüksek lisans tezine de konu olmuştur: Esmâ Şimşek, *Arzu ile Kanber Hikâyesi Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma*, (Fırat Ün., 1987).

ile Kaleli Bey'in huzurunda atışır. Kaybeden kazananın kölesi olacaktır. Bu saz-söz mücadelesini Âsuman kazanır, bey sözünde durmaz, hatta onu öldürtmek ister. Zeycan'ın yardımıyla Basra'ya kaçan Âsuman burada bir kahveye sığınır. Bu şehirdeki âşıklar Âsuman'ı kıskanırlar ve bir kuyuya atarlar. Bir dervişin yardımıyla kuyudan kurtulup Erzincan'a gelen Âsuman, Erzurum paşasından yardım ister. Paşa Kaleli Bey'den kızını ister ve böylece iki sevgilinin mutluluğu gerçekleşir (8).

Bir dervişin verdiği elmayı eşleriyle birlikte yiyerek çocuk sahibi olan bey ve kâhya arasındaki münasebet aileler arasındaki eşitsizliğin göstergesi sayılabilir. Beşik kertme nişanlılık gibi kökenine Dedem Korkud'un Kitabı'nda (9) rastladığımız eski bir geleneğimiz bu hikâyede de karşımıza çıkar. Erkeğin ailesinin hikâyesinin başlangıç bölümünden sonra olayların gidişinde, Derviş Ahmed'in Zeycan'ı istemek için Kaleli Bey'in huzuruna çıkması ve huzurdan kovulması dışında, önemli bir etkisi yoktur. Gençlerin beşik kertme nişanlı oluşları ve dünyaya gelişlerine sebep olan, adlarını koyan dervişin tavsiyesine rağmen önce kızın annesi ardından da babasının bu evlilik isteğine şiddetle karşı çıkmaları aileler arasındaki sosyal farklılıkla doğrudan ilişkilidir. Evliliğin Erzurum paşasının yardımıyla gerçekleşmesi ve kahramanların kendi ailelerini kurmaları hikâyesinin en belirgin yönlerinden biridir.

Âşık Garib Hikâyesi.— Tebrizli zengin bir tacir olan Hoca Ahmed'in oğlu Resûl [Âşık Garib] ile Tiflisli Hoca Sinan'ın kızı Şah Sanem'in aşklarını anlatır.

Babasının ölümünden sonra kendisine kalan mirası arkadaşlarıyla yiyip bitiren Resûl düşünde bir dervişin sunduğu bâdeyi içerek Şah Sanem'e; Şah Sanem de ayın gece aynı dervişin sunduğu bâdeyi içerek Resûl'e âşık olur. Âşık Garib adıyla saz çalıp şiirler söyleyen Resûl, Tiflis'te sevgilisini bulursa da kızın babası başlık olarak kırk kese altın ister. Annesini ve kız kardeşini memleketinde bırakarak para kazanmak için gurbete çıkan Âşık Garib, Erzurum ve Halep'e uğrar. Halep paşasının yardımı ve Hızır'ın himmetiyle Tiflis'e ulaşır. Şah Sanem, Şah Veled adlı biriyle evlendirilmek üzeredir. Ancak Şah Veled, Âşık Garib'i tanıyınca Şah Sanemle evlenmekten vazgeçer. İki genç evlenirler. Âşık Garib'in kızkardeşiyle de Şah Veled evlenir (10).

Âşık Garib Hikâyesi birbirlerine kavuşmak isteyen kahramanların aile yapıları bakımından başlangıçta birbirlerine denk oluşları ve erkek kahramanın halk hikâyelerinde görülen yoksul düşme motifine uygun olarak beş parasız kal-

8. *İşbu Tevâtür ile Meşbur ve Mütearef Olan Âşık Kerem Divanı...*, (Asuman ile Zeycan: s. 2-33). Bu hikâye ile ilgili olarak şu araştırmaya da bkz: Saim Sakaoğlu, "Asuman ile Zeycan Hikâyesi", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, s. 5, 1972, Erzurum, 1974, s. 58-81.

9. Orhan Şaik Gökyay, *Dedem Korkud'un Kitabı*, İstanbul, 1973, s. 35, 175 ve CCCLXXXII-CCCLXXXIII.

ması en belirgin özelliklerdendir. Servetini har vurup harman savurduktan sevgilisine kavuşmak için annesi ve kız kardeşini Tebriz'de bırakarak başlık parası kazanmak üzere gurbete çıkan Âşık Garib karşılaştığı engelleri Halep paşasının yardımı ve Hızır'ın himmetiyle aşar. Kızının evliliğine yüksek bir başlık parasını isteyerek engel olmak isteyen baba kimliği ile tanıdığımız Hoca Sinan, kızını evlendirmek istediği Şah Veled'in hakkından vazgeçmesi ve kendisine yapılan baskılar sonucu gençlerin mutluluğa ulaşmalarına daha fazla müdahale edemez. Ailenin kurulmasında ilk aşı na olarak kabul edilen evlilik, hem kahramanlar açısından hem de Âşık Garib'in kızkardeşi ve Şah Veled açısından gerçekleşmiştir (11).

Âşık Kurbanî Hikâyesi.— Genceli zengin bir köy ağasının üç oğlunun en küçüğü olan Kurbanî ile Karabağ hükümdarı İzzet Han'ın kızkardeşi Perizad Hanım'ın aşklarını anlatır.

Babaları ölürlen küçük kardeşleri Kurbanî'yi mektebe göndermelerini vasiyet eder. Ağabeyleri de babalarının isteğine uyarak onu hocaya gönderirler. Bir gün Kurbanî köylülerin başında tarlada bulunan ağabeyleri ile işe gider. Burada köylülere ekme getirmek üzere eve gönderilen Kurbanî yanlış yola saparak bir çeşme başında uykuya dalar. Üç gün geçtiği halde ekme gelmeyince köylüler işi bırakıp evlerine dönerler. Ağabeyleri Kurbanî'yi ararlar. Kırklar Kurbanî'ye Karabağ hükümdarı İzzet Han'ın kızkardeşi Perizad Hanım için, Perizad Hanım'a da Kurbanî için dolu içirmişlerdir. Kurbanî abdal kılığına gire-rek sevgilisi aramaya çıkar. Karabağ'a ulaşp da İzzet Han'a Hak âşığı olduğunu isbat edince hükümdar da kardeşini Kurbanî'ye verir. Perizad Hanım daha önce vezirin oğluna nişanlanmış olduğu için vezirin kızkardeşi Nigâr Hanım Kurbanî'ye engel olmaya çalışır. Hatta onu sarhoş ederek denizin ortasında bir adaya attırır. Buradan denizin üstünde at süren bir ermiş tarafından öte kıyıya çıkarılır. Tesadüfen Perizad Hanım'ın has bahçesinde onu hasta bulan Kurbanî, sevgilisinin gönlünü alır. Evlenebilmeleri için Şah Abbas'tan yardım istemeye karar verirler. Uzun yolculuktan sonra ve birçok kişinin yardımıyla Şah Abbas'ın huzuruna çıkar. Şah Abbas Kurbanî'ye İzzet Han'a hitaben yazılmış bir mektup verir. Bu mektubu götürürken yolda Erdevil (Erdebil) şahı da aynı isteği ileten bir mektup yazıp Kurbanî'ye verir. Vezirin kız kardeşi Nigâr Hanım birkaç kocakarı bularak Karabağ'ın girişinde iki kere Kurbanî'ye helva ikram ettirir. Kocakarılar Perizad Hanım'ın helvası deyince Kurbanî bayılır. Sonunda İzzet Han'ın sarayına ulaşır. Şah Abbas'ın ve Erdevil Şahı'nın mektuplarını İzzet Han'a verir. Şehirdeki kocakarıları hile ile bir konakta toplayan İzzet Han konağın altına önceden döşenen lağımları patlatarak hepsini cezalandırır. Kurbanî ile Perizad Hanım'ı büyük bir düğünle evlendirir (12).

11. Bu hikâye ile ilgili olarak ayrıntılı bir araştırma için bk. Fikret Türkmen, *Âşık Garip Hikâyesi...*
12. *Hikâye-i Varaka ile Gülşah*, [İstanbul], tarihsiz (resimli, taşbasması), 80 s. [Âşık Kurbanî: s. 2-80. (sayfa kenarında 2-73; sayfa içinde 74-80)]. Ayrıca basıldığı yer ve yıl belli olmayan 80 sahifelik bir hurufat baskıdan da faydalanılmıştır.

Âşık Kurbanî Hikâyesi, gerek eski harflerle gerekse yeni harflerle fazla basımı yapılmamış hikâyelerdendir. Bir köy ağasının üç oğlunun en küçüğü olan Kurbanî'ye babalarının vasiyeti üzerine ağabeyleri özel bir ihtimam göstermekte, onun tahsili için ellerinden geleni yapmaktadırlar. Kırkların elinden bâde içen Kurbanî evini ve ailesini terk ederek sevgilisini aramak üzere Karabağ'a gidince ailesinin yani annesi ve ağabeylerinin hikâyede herhangi bir varlığı hissedilmez. Kurbanî evinden ve ailesinden kopmuştur. Bundan sonra ikinci derecede aileler karşımıza çıkar. Ancak bu aileler ana-baba-çocuk münasebetinin dışındadır. İzzet Han ve kız kardeşi Perizad Hanım; Vezir, oğlu ve vezirin kızkardeşi Nigâr Hanım hikâyenin öteki ailelerini oluşturlar.

Kurbanî'ye yardım eden ermiş kişi dışındaki Erdevil Şahı ile Şah Abbas'ın aile yapıları hakkında bilgi sahibi değiliz. Ancak Erdevil Şahı'nın da aslında kendini gizleyen bir kız olduğu hikâyede küçük bir ayrıntı olarak yer almaktadır.

Derdiyok ile Zülfüsiyah Hikâyesi.— Babaları amca çocuğu olan Derdiyok ve Zülfüsiyah'ın aşklarını anlatır.

Horasan hükümdarı İsmail Şah tarafından idam edilen Mahmud ve Mehmed adlı iki kardeşin oğulları Abdurrahman ile Receb, korkularından Horasan'ı terk ederler. İsfahan'da kahveci Ali Ağa'ya sığınan gençler onun yardımıyla meslek sahibi olurlar, evlenirler. Abdurrahman'ın oğlu olur, adını Derdiyok koyarlar; Receb'in ise kızı olur ve adını Zülfüsiyah koyarlar. Çocuklar büyüyünce düşlerinde bâde içerek birbirlerine âşık olurlar. Derdiyok'un babasının zamansız ölümü üzerine Recep gençlerin evliliğine karşı çıkar ve ailesini alarak Kâşân'a, Kirmanşâh'a, oradan da Buhara'ya gider. Onları gittikleri her yerde izleyen Derdiyok düşünde elinden bâde içtiği dervişin yardımıyla sevdiğine ulaşır. İsmail Şah'ın ölümü üzerine Horasan'da tahta çıkan Eyüp Şah dedelerinin mallarını geri verince Derdiyok anasını, Zülfüsiyah'ın ana ve babasını da çağırır. Eyüp Şah'ın da yardımıyla evlenen gençler mutlu bir hayat yaşarlar (13).

Kahramanlar vaktiyle varlıklı iken yoksul düşmüş, birbirlerine denk ve yakın akrabadırlar. Derviş yardımıyla ortaya çıkan olağanüstülükler bir yana bırakılırsa hikâyenin gerçek hayatı yansıttığı düşünülebilir. Kahveci Ali Ağa ve karısı gibi garip ve kimsesizleri koruyan bir ailenin varlığı hikâyenin ilginç yanlarından biridir. Hükümdar tarafından aile reisleri öldürülüp mallarına el konulduğu için yoksul düşen aileler o hükümdarın ölümüyle tahta çıkan yeni hükümdar tarafından malları geri verilince eski zenginliklerine kavuşurlar. Aileler arası ve aile içi münasebetler oldukça gerçekçidir.

Elif ile Mahmud Hikâyesi.— Buhara Sultanı Murad'ın oğlu Mahmud ile Hutem (Huten)memleketi peri padişahının kızı Elif'in aşklarını anlatır.

13. *Şah İsmail Hikâyesi*, [İstanbul], 1328 (1910), (resimli, taşbasması), 40 s. [Derdiyok ile Zülfüsiyah Hikâyesi: (sayfa kenarında 2-40)]. Ayrıca şu hurufat baskıdan da faydalanılmıştır: Himmetzâde S. Abdullah, *Derdiyok ile Zülfüsiyah*, İstanbul, 1335 (1917), 44 s. (resimli).

Sultan Murad bir dervişin yazdığı muska ile erkek çocuk sahibi olur. Derviş tarafından Mahmud adı verilen çocuk aynı dervişin bıraktığı büyümlü kılıç sayesinde kimsenin yenemediği bir yiğit olur. Mahmud bir gün vurduğu bir ceylanı izleyerek bir mağaraya girer. Mağarada karşılaştığı Yedilerin elinden bâde içerek orada resmini gördüğü Elif'e âşık olur. Babasından izin alarak sevdiği kızı aramaya çıkan Mahmud, yolda biri remilci diğeri dalgıç olan iki kişiyle arkadaş olur. Yolculuk sırasında yüzleri peçeli iki haramî ile karşılaşır. Onları yendikten sonra yüzlerini açarak kız olduklarını görür. Dönüşte alma sözü verip, kızları orada bırakarak yoluna devam eden Mahmud, arkadaşı Remilcinin hüneriyle Elif'in yerini tesbit eder. Birçok engeller aşarak Elif'i bulur, dönüşte harami kılığında karşılaştığı kızları da yanına alarak ülkesine döner. Sultan Murad, Mahmud'un sevgilisini çok beğenir ve oğlunu öldürterek Elif'i almak ister. Arkadaşlarının yardımıyla bu engeli da aşan Mahmud babasını tahttan indirip canını bağışlar. Kendisi Elifle evlenir; yolda haramî kılığında karşılaşp yendiği iki kızı da yol arkadaşları Remilci ve Dalgıçla evlendirir (14).

Elif ile Mahmud Hikâyesi'nde erkek kahramanın doğumu ve âşık olması başta olmak üzere birtakım olağanüstülükler bulunmakla birlikte aile kuruluşu bakımından ilginç özellikler de vardır. Mahmud'un, resmini görerek ve bâde içerek âşık olduğu Elif'i bulmak için yolculuğa çıkmadan önce babasından izin alması baba-oğul ilişkisi açısından dikkat çekicidir. Birinci ve ikinci derece kahramanlarının aşk ve yiğitliği bir arada canlandırdığı hikâyede erkek kılığında savaşçı kızlarla oğlunun sevdiği kıza göz diken ve oğlunu öldürtmek isteyen hain baba tipi de vardır. Mahmud ve arkadaşları Remilci ile Dalgıç'ın aynı anda evlenmeleri ile üç yeni ailenin kurulmuş olması da hikâyenin konumuz açısından ilginç yönlerinden birini oluşturur (14 a).

Ferhad ile Şirin Hikâyesi.— Horasan'da Erzen şehrinin kadın hükümdarı Mehmene Bânû'nun kardeşinin kızı Şirin ile Nakkaş Behzad'ın oğlu Ferhad'ın aşklarını anlatır.

Mehmene Bânû kendisi için bir kasır, yeğeni Şirin için de bir köşk yaptırmıştır. Yapıların süsleme işini Nakkaş Behzad ve oğlu Ferhad yapmaktadır. Bunlar çalışırken Mehmene Banu ile seyretmeye gelen Şirin, Ferhad'a âşık olur. Ferhad da Şirin'i görmüş, ona vurulmuştur. Mehmene

14. *Hikâye-i Mahmud ile Elif dir*, [İstanbul], tarihsiz (Resimli, taşbasması), 48 s. Ayrıca şu hurufat baskıdan da faydalanılmıştır: Himmetzâde S. Abdullah, *Elif ile Mahmud*, İstanbul, 1332 (1914), 75+4 s.

14 a. Bu halk hikâyesiyle ilgili ayrıntılı bir inceleme Edith Fischdick tarafından yapılmıştır: *Das Türkische Volkbuch "Elif Und Mahmud" Ein Beitrag ur Vergleichenden Marchenkunde*, Waldorf-Hassen, 1958k. Bu eserin inceleme kısmı Türkçe'ye çevrilmiştir: "Türk Halk Hikâyeleri ile İlgili Bir Araştırma: Elif ile Mahmud", (çev: Fikret Türkmen-Adnan Şenocak), Türk Folkloru Araştırmaları 1984, Ankara, 1984, s. 55-84.

Bânû, birbirini seven gençlere engel olmak için Ferhad'a köşk yakınındaki bir dağı delerek suyunu akıtmasını şart koşar. Ferhad bu işi başarır ve onu zindana attırır. Amasya şehri hükümdarı Hürmüz Şah, Ferhad'ı kurtarır ve Şirin'i Ferhad için Mehmene Bânû'dan ister. İsteğin reddedilmesi savaş çıkmasına yol açar. Ancak savaş sırasında Hürmüz Şah'ın oğlu Hüsvrev de Şirin'e âşık olur. Mehmene Bânû'yu yenen Hürmüz Şah, Şirin'i sarayına götürür. Oğlunun da Şirin'e âşık olduğunu öğrenen hükümdar Ferhad'a yapılması imkânsız gibi görünen bir iş buyurur. Amacı iki gencin evlenmelerini engellemektir. Ferhad büyük bir dağ delecek ve Amasya şehrine su getirecektir. Olağanüstü bir güç ve şevkle çalışan Ferhad'ın bu işi başaracağını anlayan saray kadınları ona Şirin'in öldüğünü söylerler. Buna inanan Ferhad kendini öldürür, Şirin de sevdiğinin ölüsünü görünce hançerle intihar eder (15).

Ferhad ile Şirin hikâyesi, İran ve Türk edebiyatlarında mesnevi biçiminde ve *Husrev ü Şirin* (ya da Ferhad ile Şirin, Şirin ü Ferhad, Şirin ü Husrev, Ferhadnâme) adıyla pek çok şair tarafından işlenen konunun Türk halk hikâyesi haline gelerek yaygınlık kazanmış bir bölümüdür (16). Hikâyede kahramanlar arasında büyük bir sosyal uçurum vardır. Ferhad, bir nakkaşın oğlu; Şirin ise bir kadın hükümdarın yeğenidir. Ferhad'ın ailesiyle ilgili olarak babası dışında herhangi bir ayrıntı yoktur. Şirin'in ise Mehmene Bânû dışında yakını görülmez.

Hikâyede kahramanların beraber olmasını engelleyen unsurlar, erkekten olağanüstü sayılabilecek hizmetler beklemekte ya da yeri geldikçe hile yoluna başvurmaktan çekinmemektedir. Ferhad'ın babası, oğlunun serüveninde onun derdine çare olabilecek herhangi bir varlık gösteremediği halde, Mehmene Bânû yeğeni için bir başka hükümdarla savaşmakta, tacını, tahtını tehlikeye atmaktadır.

Amasya hükümdarı Hürmüz Şah, bir koruyucu olarak yardım etmek istediği Ferhad için savaşı göze aldığı halde bir baba olarak oğlunun da Şirin'e âşık olduğunu duyunca verdiği sözden cayabilmektedir. Kahramanların evlilikle yani yeni bir ailenin kuruluşuyla sonuçlanmayan serüvenleri her ikisinin de ölmesiyle, hazine bir biçimde sona erer.

Gül ile Sitemkâr Hikâyesi.— Horasan padişahının oğlu Sitemkâr ile vezir kızı Gül'ün aşklarını anlatır.

Birlikte ettikleri dua sonunda padişahın bir oğlu, vezirinin de bir kızı dünyaya gelir. Babalar, kız ve erkek çocukları olduğu takdirde bunları birbirleriyle evlendireceklerine söz vermişlerdir. Birlikte büyüyen çocuklar arasında aşk doğar. Sitemkâr'ın annesi, oğlunun Gül ile evlenmesine razı

15. *Ferhad ile Şirin*, [İstanbul], 1270 (1854), (taşbasması), 63 s. Ayrıca 64 sahifelik çeşitli taşbasmalarından da faydalanılmıştır.

16. Ayrıntılı bilgi için bk. Faruk Timurtaş, *Şeyhî'nin Husrev ü Şirin'i (İnceleme, metin)*, İstanbul, 1963; Ağâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 1. cilt, Ankara, 1973, s. 130-131; "Husrev ü Şirin", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, 4. cilt, İstanbul, 1981, s. 276-279.

değildir. Onu Cevrî adlı bir cariye ile evlendirmek ister. Sitemkâr'ın bu evliliğe istemeyerek de olsa razı olması Gül'ü çok üzer. Abdal giysileri giyen Gül, sazını da alarak evinden ayrılır. Sitemkâr da abdal giysileri giyerek Gül'ü aramak üzere yollara düşer. İki sevgili bir başka ülkede buluşurlar. Babaları da çocuklarını aramaya çıkar ve tesadüflerin yardımıyla bulurlar. Birlikte Horasan'a doğru hareket ederler. Bu arada Cevrî, Gül'ün saraya gelmesini engellemek için bir cadıya para verir. Cadı Gül'ü kaçırıp bir mağaraya kapatır. Sitemkâr dokuz yıl boyunca aradıktan sonra Hızır'ın yardımıyla Gül'ü bulur, Cadı'yı öldürerek sevgilisini kurtarır. İki sevgili büyük bir düğünle evlenirler. Gül, Cevrî'nin cezasının bağışlanmasını ve Sitemkâr'ın onunla da evlenmesini sağlar (17).

Gül ile Sitemkâr Hikâyesi, evlilikleri doğmadan kararlaştırılmış, "beşik kertme" nişanlılığa benzeyen bir sözlülükle hayata atılan kahramanların serüvenlerinden oluşur. Erkeğin padişah ailesine, kızın ise vezir ailesine mensup olması hikâyede etkili bir çelişki olarak kendini göstermez. Ancak erkeğin annesi oğlu üzerinde söz sahibi oluşuyla dikkati çekiyor ve oğlunun evleneceği kızı sevmediği için bu evliliğe engel olmak istiyor. Annesinin isteğine karşı koyamayan ve bu yüzden sevdiği ile değil de bir başkasıyla evlenmeye razı olan erkek kahraman, sevgilisinin evini terk etmesi üzerine onu aramaya çıkar. Aile münasebetleri bakımından oldukça canlı ve birbiriyle çelişen örneklerle dolu olan hikâyede iki babanın memleketi terk eden çocuklarını aramaya birlikte çıkmaları da aileler arasındaki münasebetin bir başka boyutudur. Hikâye, erkek kahramanın sevdiği kızla ve aradaki engelle evlenmesi ile son bulmaktadır. İkinci evliliğin bu hikâyede de ilk eş tarafından istendiği dikkat çekiyor.

Hurşid ile Mahmihrî Hikâyesi.— Genç Karabağı Sultanı Yegin Şah'ın oğlu Hurşid ile İçmean şehri beyinin kızı Mahmihrî'nin aşklarını anlatır.

Bir dervişin verdiği iki elmayı karısıyla birlikte yiyen sultanın bir oğlu olur. Çocuğun adını Hurşid koyarlar. Yıllar geçip de büyüyünce düşünde Mahmihrî'yi görerek âşık olur. Mahmihrî de kendisine âşık olmuştur. İki sevgilinin arasına Mahmihrî'nin babası öldükten sonra şehri işgal eden Kara Han girer. Kara Han Mahmihrî ile evlenmek istemektedir. Mahmihrî'nin yedi erkek kardeşi vardır. Bunlar kızkardeşlerini alarak şehirden kaçarak ve Geylan Yaylası'na giderler. Hurşid ile Mahmihrî birbirleriyle burada görüşürler ve evlenmeye karar verirler. Mahmihrî'nin kardeşleri başlangıçta bu evliliğe rıza gösterirlerse de düğün günü yaklaşınca vazgeçerler ve hep birlikte gizlice İçmean şehrine dönerler. Mahmihrî bu kaçışa istemeden razı olmuştur. Hadiseyi ve nerede olduklarını bir mektup yazarak Hurşid'e haber verir. Peşlerinden giden Hurşid, Kara Han ile Mahmihrî'nin evlenecekleri gün İçmean'a ulaşır. İki sevgili bir yolunu bu-

larak kaçarlarsa da Kara Han arkalarından yetişir. Hurşid ve Kara Han kavga ederlerken Mahmihrî bir ok atarak Kara Han'ı öldürtür. Yolda harâmilerin tuzağına düşen sevgililer, kendilerini öldürmekle görevlendirilen Arap'ın yardımıyla Genç Karabağı'na gelirler. Hurşid, Mahmihrî ile evlenir. Sevgilileri kurtaran Arap da sultanın izniyle Hurşid'in kız kardeşiyle evlendirilir (18).

Hurşid ile Mahmihrî Hikâyesi'nin kahramanlarından erkek sultan, kız ise bey çocuğudur. Tam bir denklik sözkonusu olmasa da her ikisi de üst düzeyden gelmektedir. Kahramanların aile bireylerinin sayısı bakımından tek çocuk olan Hurşid ile yedi erkek kardeşi bulunan Mahmihrî dikkat çekmektedir. Halk hikâyeleri içinde yedi erkek kardeşli kız olarak Mahmihrî taktır.

İncelediğimiz taşbasması nüshaya göre hikâye, sevgililerin birbirlerine kavuşmalarıyla sona ermekte, erkek kahramanın kızkardeşi de kahramanlara yardım eden Arapla evlendirilmektedir. Birçok hikâyede karşılaşılan birden fazla nikâhla bitme burada da karşımıza çıkmaktadır.

Kerem ile Aslı Hikâyesi.— İsfahan şahlarından birinin oğlu olan Ahmed Mirza [Kerem] ile şahın hazinedarı Ermeni Keşiş'in kızı Kara Sultan'ın [Aslı] aşklarını anlatır.

Çocukları olmayan şah ve hazinedârı Ermeni Keşiş, hasbahçedeki elma ağacının meyvesinden yiyerek çocuk sahibi olurlar. Şah'ın oğlu, Keşiş'in de bir kızı dünyaya gelir. Büyüdüklerinde çocukları birbirleriyle evlendirmeye söz verilerse de Keşiş din ayrılığı yüzünden sözünden cayar, vazifesinden ayrılıp üç günlük yolda bulunan Zengi Köyü'ne yerleşir. Yıllar sonra Ahmed Mirza arkadaşları Sofu ile avdan dönerken Zengi Köyü'nde Kara Sultan'ı görüp âşık olur. Kendisi Kerem, kız da Aslı adını alır. Oğlunun halinden haber alan Şah, Aslı'yı babasından isterse de Keşiş razı olmaz. Ailesini alarak köyden köye, şehirden şehire kaçan Keşiş, binbir güçlüklerle peşlerinden gelen Kerem ve sadık arkadaşı Sofu'yu atlatamaz. Aslı'nın müslüman olması ve Kayseri beyinin sevgilileri evlendirmek istemesi de fayda etmez. Keşiş yine kaçır. Kerem sevdiğini bu kez Halep'te bulur. Araya Halep paşası da girdiği için Keşiş gençlerin evlenmesine razı olur. Ancak Keşiş'in, gerdek gecesi mutlaka giymek şartıyla kızına verdiği sihirli gömlek yüzünden sevgililer muratlarına eremez. Çektiği "ah" ile ağzından çıkan alev Kerem'i yakıp kül eder. Kırk gün sonra Kerem'in küllerini saçlarıyla süpürürken Aslı da tutuşup yanar. Halep paşası, sevdalılara bu zulmü yapan Keşiş'i ve karısını öldürtür, Kerem'in sadık arkadaşı Sofu'yu evlendirerek hiç olmazsa onun bahtiyar olmasını sağlar (19).

18. *Gül ile Sitemkâr Hurşid ile Mâhmihri Hikâyeleridir*, İstanbul, 1301 (1884), (taşbasması), 71 s. (Hurşid ile Mâhmihri: s. 20-71).
19. *İşbu Tevâtür ile Meşhur ve Muteâref Olan Âşık Kerem Divanı'nın Tekmil Nüshası ve Kenarında Beynelnas Meşhur Olan Âsuman ile Zeycan ve Arzu ile Kanbaer ve Âşık Ömer'in Dahi Bazı Ehyât ve Eş'ârâtı Cem' ve Tertib Olunmuşdur*, [İstanbul], tarihsiz, (resimli, taşbasması), 77 s.

Kerem ile Aslı Hikâyesi'nde kahramanların aileleri arasındaki şah-hazinedâr farklılığı yanında din aynılığı da önemli bir yer tutar. Kahramanların babaları başlangıçta birbirlerine yakın kişiler iken çocukların ileride evlendirilmelerini kararlaştırmışlarsa da Keşiş vazgeçer ve kızını kaçıır. Kerem'in ailesi, onun sevgilisinin peşinden gitme kararından sonra hikâyede etkili değildir. Konu bir kaçma kovalamaca çemberi biçiminde sürüp gider. Keşiş, taşbasması nüshadaki resimde "familya" olarak adlandırılan karısı ve Aslı'dan oluşan Ermeni ailesi, hikâyenin sonuna kadar varlığını korur. Sonunda Halep paşasının baskısıyla, müslümanlığa geçmiş olan kızının evliliğine razı olan Keşiş, diktirdiği sihirli gömlekle Kerem'in ve Aslı'nın hazin sonunu hazırlar. Hikâye'nin ikinci derecedeki kahramanlarından Sofu Halep paşasının yardımıyla evlenir (20).

Köroğlu Hikâyesi.— Bolu beyinin, gözlerine mil çektirdiği seyisin oğlu olan ve babasından dolayı Köroğlu diye anılan kahramanın başından geçen olayları anlatır.

Kendisi için seçtiği atı beğenmeyen Bolu beyi, seyisinin gözlerine mil çektirir ve getirdiği ata bindirerek köyüne gönderir. Seyis, oğluna atı ısık sızmayan bir ahırda besletir. Bu atın olağanüstü özellikleri vardır. Oğlan da bileği bükülmez bir yiğit olmuştur. Doğruca Bolu'ya giden genç, bey konağının karşısındaki Çamlıbel Tepesi'ne yerleşir. Kimse onunla baş edemediği için beylerin gelip geçen adamlarına aman vermez. Köroğlu diye ün kazanır, Çamlıbel'e kule yapar.

Yaylaya konmuş bir Kürt obasında güzel bir kız gören Köroğlu bu kızı babasından ister. Adam Köroğlu'nu Üsküdar'da Kasapbaşı'nın oğlu Ayvaz'ı kaçırmayı için ikna eder. Köroğlu Ayvaz'ı kaçıır. Timurlenk oğlu Kenan'ı, Ayvaz'ı kurtarmak için Köroğlu'nun peşine takarlar. Köroğlu, Kenan kendisini öldürecekken türkü söyleyerek onunla anlaşır. Etrafına başka adamlar da toplayan Köroğlu şehirde gördüğü bir kıza âşık olur ve onunla evlenir. Karısını orada bırakarak Çamlıbel'e döner. Adamlarının sayısı kırkı bulan Köroğlu birçok maceralar yaşar.

Yıllar sonra Köroğlu'nun şehirde bıraktığı karısından olan oğlu Hasan babasının yanına gelir. Hasan, düşünde bir pir tarafından gösterilen Kara Vezir kızı Benli Hanım'a âşık olmuştur. Gidip Benli Hanım'ı kaçıran Hasan'ın peşine Kara Vezir'in altı oğlu ve iki bin asker düşer. Zor durumda kalan Hasan ve Benli Hanım güçleri tükeninceye kadar savaşırlar. Hasan babasının verdiği kıllardan birini yakarak ohndan yardım ister. Köroğlu kısa süre içinde oğlunun yardımına koşar ve sığındıkları mağarada onları bulur. Daha sonra Köroğlu'nun adamları da gelince Kenan Kara Vezir'i öldürür, oğulları da askerleri toplayıp kaçarlar. Hasan ve Benli Hanım'ı alıp annesinin yanına götüren Köroğlu burada ikisini evlendirir. Hayatlarına bazen şehirde bazen Çamlıbel'de devam ederler (21).

20. Bu hikâye ile ilgili olarak ayrıntılı bir araştırma için bk. Şükrü Murat Elçin, *Kerem ile Aslı Hikâyesi*, Ankara, 1949. Hikâye ayrıca bir doktora tezine de konu olmuştur: Ali Duymaz, *Kerem ile Aslı Hikâyesi Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma* (Konya, Selçuk Üniversitesi, 1992).

21. *Meşhur Köroğlu*, [İstanbul], 1302 (1885), (taşbasması), 15 s.

Köroğlu Hikâyesi, öteki halk hikâyelerinden kahramanlık unsurlarının ağır basmasıyla ayrılır. Halk hikâyelerimizin hemen hepsinde görülen başlangıç, âşık olma, sevgilinin uğrunda çekilen sıkıntılar ve olumlu ya da olumsuz sonuç bölümleri bu hikâyede görülmez. Aşk, aile münasebetleri ikinci derecede bir unsur olarak karşımıza çıkar. Yaşadığı hayat gereği normal bir aile ortamı içinde bulunmayan Köroğlu, babasının öcünü almak için dağa çıkmışsa da hareketin boyutları değişmiş; kendi yiğitliği, atının olağanüstü özellikleri sayesinde birçok macera yaşamıştır. Hikâyenin ana konusu aşk olmamakla beraber Köroğlu'nun çeşme başında gördüğü bir kıza âşık olduğu, onunla evlendiği ve bir gün sonra da eşini şehirde bırakarak Çamlıbel'e çekildiği ve oğlu büyüyüp kendisini arayınca kadar eş ve baba olduğunu hatırlamadığı ancak oğlunun âşık olduğu kızı kaçırmaması sırasında yardımcı olduğu ve oğlu ile sevgilisini şehre eşinin yanına getirdiği görülmektedir (22).

Leylâ ile Mecnun Hikâyesi.— Arabistan'da Beni Amr kabilesinden Kays [Mecnun] ile komşu kabileden Leylâ'nın aşklarını anlatır.

Kays ve Leylâ aynı hocadan ders almakta, mektepte birbirleriyle görüşmektedirler. Leylâ Kays'ı arada bir kıskandırmaktan hoşlanır, onu kendisine bağlamaya çalışır. Kays'ın aşkı günden güne artar ve halk tarafından duyulur. Leylâ'nın babası kızını mektebe göndermez. Sevdiğinin hasretiyle şiirler söylemeye başlayan, aklı başından gitmiş gibi sağda solda dolaşan Kays'a halk Mecnun adını takar. Leylâ'nın obasının yaşadığı Necid Dağı eteklerini uzaktan seyrederek kendinden geçer. Babası kabile ileri gelenlerini toplayarak Leylâ'yı Mecnun'a istemeye giderse de bir deliye kız verilemeyeceği ileri sürülerek reddedilir. Mecnun'un daha da ağırlaşması üzerine babası onu şifa bulması için Kâbe'ye götürür. Burada aşkının daha da artması için Allah'a yalvaran Mecnun, Leylâ'nın İbn Selâm adlı biriyle evlendirilmesi üzerine çöllerde, dağlarda dolaşmaya; vahşi hayvanlarla ilgilenmeye, onları avcılarının elinden kurtarmaya başlar. Oğullarının acısıyla önce babası ardından da annesi ölür. Mecnun'un bedduası üzerine İbn Selâm da ölür. Leylâ da arada sırada görüşmelerine rağmen sevdiğinin hasretine dayanamayarak hastalanır ve ölür. Mecnun da bir yıl Leylâ'nın mezarı başında bekler ve acı ile bir "Ah" çekerek ruhunu teslim eder (23).

Leylâ ile Mecnun Hikâyesi, Arap kökenli ve çok işlenmiş bir mesnevi konusu olup halk hikâyesi olarak fazla yaygınlık kazanmadığı gibi Türk halk hikâyelerinin şekil ve muhteva özelliklerini taşıdığı da söylenemez.

22. Köroğlu Hikâyesi (ya da Köroğlu Destanı) üzerine birçok araştırma yapılmış ve çeşitli yörelerden derlenmiş birçok metin yayımlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için Pertev Naili Boratav'ın 3 sayılı notta verilen (yeni basımları da yapılmış) iki eserine ek olarak şu kitaplara da bk. *Köroğlu Semineri Bildirileri*, (Kültür ve Turizm Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi), Ankara, 1983; *Sultan Baba ve Köroğlu* (Fırat Üniversitesi), [Ankara], 1987.
23. *Leylâ [ve] Mecnun*, [İstanbul], 1263 (1847), (taşbasması), 88 s. Hikâyenin ayrıca 48 sahifelik resimli taşbasması nüshalarından da faydalanılmıştır.

Hikâyede belirgin bir aile özelliği yanında kabile hayatını yansıtan münasebetler de bulunmaktadır. Arap kabilelerinin sosyal hayatıyla ilgili birçok gelenek ve davranış biçimi hikâyede olduğu gibi korunmuştur. Fuzûlî'nin *Leylâ ve Mecnûn* (24) adlı değerli eserinden nesre çevrilererek hazırlandığını sandığımız bu halk kitaplarının resimli ya da resimsiz birçok baskıları yapılmıştır. Özeti yukarıda verilen bu hikâyede Türk ailesi adına herhangi bir unsur aranması gerçeği olmaz.

Melik Şah ile Güllü Han Hikâyesi.— Konya Geylani hükümdarı Âdil Şah'ın oğlu Melik Şah ile Yemen padişahının kızı Güllü Han'ın aşklarını anlatır.

Derviş kılığında dolaşan Hızır'ın yardımı ile Âdil Şah'ın bir erkek çocuğu olur. Hızır, adını Melik Şah koyduğu bu çocuğun büyüünce Yemen padişahının kızı Güllü Han'a, Güllü Han'ın da Melik Şah'a âşık olmasını sağlar. Aşkı saz çalarak babasına açıklayan Melik Şah onun vakitsiz ölümü üzerine tahta çıkar. Sonra da sevgilisine kavuşmak üzere annesiyle birlikte yollara düşer. Yolda misafir oldukları bir pehlivanla anlaşılan annesi Melik Şah'ı yok etmek ister. Niyeti pehlivanla evlenmektir. Melik Şah'ı kolay kolay sağ dönmeyecek yerlere gönderirlerse de Hızır'ın sağladığı güçle her işi başarır. Hatta Kırk Haramilerin elinde esir bulunan Hind padişahının kızı Çeşminâz'ı da kurtararak ülkesine gönderir. Annesi, Melik Şah'ın başındaki üç beyaz kılı kopararak tılsımını bozar, gözlerini oyar. Pehlivan tarafından bir kuyuya atılan Melik Şah bir bezirgânın yardımıyla buradan çıkar ve Kırk Haramilerin elinden kurtardığı Hind padişahının kızı Çeşminâz'ın yanına gider. Çeşminâz'ın sarayının bahçesindeki kuşların yardımıyla gözlerine kavuşur. Geri dönerek annesini ve pehlivanı aslanlara yem eden Melik Şah, Yemen'e gider. Oradan Güllü Han'ı ve erkek kardeşini alarak Hindistan'a varır. Hindistan'da kendisi Güllü Hanla evlenir, Güllü Han'ın erkek kardeşini de Çeşminâzla evlendirir (25).

Melik Şah ile Güllü Han Hikâyesi, aile münasebetleri bakımından bir hayli ilginçtir. Hızır yardımıyla dünyaya gelmiş bir padişah çocuğu olan Melik Şah'ın sevgilisi de padişah kızıdır. Bu bakımdan kahramanlar arasında denklik sözkonusudur. Babasının vakitsiz ölümüyle genç yaşta tahta geçen Melik Şah, Yemen'e giderken annesinin ve onun evlenmek isteği pehlivanın türlü oyunları ile mücadele etmek zorunda kalır. Evladına kötülük etmek isteyen, onu öldürmeyi bile göze alan hain anne halk hikâyelerimizde fazla rastlanan tipler-

24. Fuzûlî'nin bu eserinin karşılaştırmalı bir basımı için bk. Necmettin Halil Onan, *Leylâ ile Mecnûn*, İstanbul, 1956. Konuyla ilgili genel bilgi için Âgah Sırrı Levend'in *Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leylâ ve Mecnûn Hikâyesi* (Ankara, 1959) adlı eserine bakılabilir.
25. *Melik Şah ile Güllü Han'ın Hikâyesi*, [İstanbul], tarihsiz (taşbasması), 31 s. Ayrıca şu hurufat baskıdan da faydalanılmıştır: Ebbulkasım Firdevs, *Melik Şah ile Güllü Hanım*, İstanbul, 1332 (1914), 43 + 5 s.

den değildir. Ayrıca Melik Şah'ın kendisine kötülük eden annesini ve beraber olduğu pehlivanı öldürmesi de ilginç bir gelişmedir. Hikâye'nin bol miktarda masal motifi ihtiva etmesi ve bazı eski kaynaklardan beslenmiş olması araştırmacıların da dikkatini çekmiştir (26).

Hikâye kahramanlarının birbirlerine kavuşmasında ortaya çıkan engeller yer değiştirmiş görünmektedir. Doğrudan doğruya karşı tarafla ilgili olmasa da annesinin, Melik Şah'a türlü yollarla engel olmaya kalkışması, onu öldürmeye teşebbüs etmesi başlıca engeldir. Kahramanların evliliği yanında ikinci bir evlilik birçok hikâyede olduğu gibi burada da kendini göstermektedir. İkinci evlilik Güllü Han'ın erkek kardeşi ile Hind padişahının kızı Çeşminâz arasında olmuştur.

Râzinihân ile Mâhıfirûze Sultan Hikâyesi.— Kandeher padişahının oğlu Râzinihân ile Hindistan padişahının kızı Mâhıfirûze'nin aşklarını anlatır.

Kandeher padişahı bir dervişin yardımıyla erkek çocuk sahibi olur. Derviş tarafından Râzinihân adı verilen çocuk, büyüyünce düşünde bir derviş tarafından gösterilen Hindistan padişahının kızı Mâhıfirûze'ye bâde içerek âşık olur. Kız da bâde içerek Râzinihân'a âşık olmuştur. Âşıklığa başlayan genç şehzâde sevgilisini bulmak üzere Hindistan'a doğru yola çıkar. Hind padişahı için söylediği medhiye üzerine saraya kabul edilir. Burada sevgilisi ile görüşmeye başlar. Padişah durumu öğrenince Râzinihân'ı öldürtmek isterse de kızının ricası üzerine zindana atar. Mâhıfirûze erkek kılığında zindana girer. İki sevgili bir dervişin yardımıyla göz açıp kapayıncaya kadar geçen bir süre içinde Kandeher'a ulaşırlar ve kırk gün kırk gece süren bir düğünle evlenirler (27).

Râzinihân ile Mâhıfirûze Sultan Hikâyesi, kahramanların ailelerinin denkliliği bakımından dikkat çekicidir. Râzinihân'ın ailesi hikâyenin başlangıç bölümü ile âşık olma bölümü ve iki sevgilinin Kandeher'a dönüp evlenmeleri dışında herhangi bir varlık göstermez. Buna karşılık Mâhıfirûze'nin babası, önce âşıklığını beğendiği için Râzinihân'ı sarayına kabul etmiş, sonra da kızıyla görüştüğünü farkedince öldürülmesini buyurmuştur. Ancak kızının ricası üzerine Râzinihân'ı hapse attıran Hindistan padişahı da gençlerin Kandeher'a kaçışlarından sonra ortalıkta görülmemiştir.

26. Otto Spies, *age.*, s. 28-32; Ali Berat Alptekin, "Melikşah ile Güllü Han", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, c. 6, İstanbul, 1985-1986, s. 242-243.
27. *Meşhur ve Müteâref Hoca Nasreddin Letâifi ve Kenarında Mâhıfirûze Sultan ile Râzinihân Hikâyeleri...*, [İstanbul], 1299 (1882), (resimli, taşbasması), 32 s. (Râzinihân ve Mâhıfirûze Sultan Hikâyesi: s. 2-32). Ayrıca şu hurufat baskıdan da faydalanılmıştır: *Râzinihân ile Mâhıfirûze Sultan*, İstanbul, 1332 (1914), 48 s.
28. Bu çalışmaların künyesine, Otto Spies'in eserine, Türkçe'ye çeviren Behçet Gönül (Necatigil) tarafından yazılan "Türk Halk Kitapları'nın Tercümesi Münasebetiyle" başlıklı uzun bir sunuş yazısında (VII-XV) yer verilmiştir (s. IX). Bu hikâyeyi aynı amaçla ele alan bir yazı Türkçe'ye çevrilmiş bulunuyor: Walter Ruben, "Râzinihân ile Mâhıfirûze", (çeviren: Meliha Torkak), *Ülkü* (ilk seri), c. XVII, S. 102, Ağustos 1941, s. 483-488.

Hikâyeyi motif ve tipler yönünden inceleyen Batılı araştırmacılar, konusunu eski Hind hikâyeleriyle mukayese etmişlerdir (28).

Şah İsmail ile Gülizâr Hikâyesi.— Kandeher padişahının oğlu Şah İsmail ile bir Türkmen beyinin kızı olan Gülizâr'ın aşklarını anlatır.

Çocuğu olmayan padişahın bir dervişin verdiği elmayı eşiyle birlikte yedikten sonra bir erkek evladı olur. Elmanın kabuğunu da kısıraklarına yedirirler, bu kısırağın da bir tayı olur. Çocuk onbeş yaşına girince derviş gelip ona Şah İsmail, taya da Kamertay adını verir. Şah İsmail av sırasında yaylada gördüğü Türkmen (Yörük) beyinin kızı Gülizâr'a âşık olur. Babası, kızı Şah İsmail için ister ve Türkmen beyi razı olursa da olayı haber alan annesi çadırları toplayıp obayı Hind diyarına göç ettirir. Sevgisinin ardından yollara düşmek isteyen Şah İsmail'e babası kızar, annesi de ağlayarak oğluna yardım etmesini ister. Yol hazırlıklarını tamamlayıp Kamertay'a binen Şah İsmail, babası kale kapılarını kapattırdığı halde gürz ile kapıları kırıp yola koyulur. Yolculuk sırasında Gülperi adlı bir kızın bir devin elinde esir bulunan yedi kardeşini kurtarır. Arap Üzengi adlı bir kahramanla arkadaşlık kurar. Gülizâr'ı bir başkasıyla evlenmek üzereyken kaçırarak Şah İsmail, kardeşlerinin izni ile Gülperi'yi ve aslında güzel bir kız iken Arap kılığına girmiş olan Arap Üzengi'yi de alarak memleketine döner. Oğluyla birlikte gelen kızları gören Şah İsmail'in annesi padişaktan oğlunu öldürtmesini ister. Padişah da kızları gördükten sonra eşinin isteğine uyarak Şah İsmail'in öldürülmesini buyurursa da araya girenlerin ricası üzerine gözlerine mil çektirir. Daha sonra gözlerine güvercinlerin yardımıyla kavuşan Şah İsmail, babası Arap Üzengi tarafından öldürüldüğü için tahta geçer. Önce Gülizâr, ardından Gülperi ile evlenir (29).

Şah İsmail ile Gülizâr Hikâyesi, padişah oğlu ile Türkmen beyinin kızı arasında geçmesine rağmen kahramanların bu durumları herhangi bir olumsuzluğa yol açmaz. Ancak kızının bir padişah oğlu ile evlenmesine açık bir biçimde anlaşılmayan ancak "yörüklük" ile "yerleşiklik" çatışmasından kaynaklanabileceğini sandığımız bir sebeple karşı çıkan anne, hikâyenin belki de en ilginç tiplerinden biridir. Eşi Şah İsmail'in babası ile görüşürken, kızının verilme haberini alan bey karısı, kocasına danışmadan obayı toplar ve Hind diyarına göç ettirir. Bu ilginç gelişme, bey karısının eski Türkmen geleneklerinin verdiği yetkiyle hareket ettiği, oba üzerinde eşi yokken karar sahibi olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır.

Şah İsmail'in sevgisinin ardından gitmek için babasından izin istemesi, sert tepki ve önlemlerle karşılaşmasına yol açarsa da olağanüstü özelliklere sahip atı Benliboz ve gürzü işleri yoluna koyar. Bu hikâyede de yedi kardeşi bulunan bir kız vardır. Kardeşlerinin yedisi de dev elinde esirken Şah İsmail tarafından kur-

29. *Şah İsmail*, [İstanbul], 1301 (1884), (resimli, taşbasması), 40 s. (Kenarında Derdiyok ile Zülfisiyah Hikâyesi). Ayrıca şu hurufat baskıdan da faydalanılmıştır: Ebulkasım Firdevs, *Şah İsmail*, İstanbul, 1332 (1914), 64 s. (resimli).

tanlan Gülperi ile savaşı bir erkek kılığındaki Arap Üzengi de hikâyenin **gidişinde** etkileri olan ikinci derecede kadın kahramanlardır.

Sevgilisini aramak için ailesinin karşı çıktığı bir yolculuğa girişen Şah İsmail hem sevdiği hem de yolda karşılaştığı iki kızla birlikte dönünce annesi ve babası tarafından hiç hoş karşılanmaz. Önce annesi, ardından da babası Şah İsmail'in öldürülmesini isterler. Güçlülük dünyaya gelen ve pek çok maceralar yaşadıktan sonra evine dönen oğullarını yanında getirdiği kızlar güzel olduğu için öldürmeye kalkan anne ve babanın anlaşılması oldukça güçtür. Padişahın kızları almak istemesi akla uygun gelse bile eşinin bunları kocası için düşünmesi anlaşılır bir durum değildir.

Hikâyede erkek kahramanın yiğitliği ile kendisini yenecek erkekle evlenmeyi düşleyen kız tipinin varlığı kökü Dedem Korkud'un Kitabı'nda yer alan Banu Çiçek tipine kadar gider (30).

Şah İsmail'in hikâye sonunda sevdiği kızla evlenmesi dışında taşbaskılara göre Gülperi ile, hurufat baskılarına göre Gülperi ve Arap Üzengi ile evlenmesi de birden çok evlilik motifinin varlığını göstermektedir. Öteki hikâyelerde olduğu gibi burada da evlilikler ilk ve asıl eşin isteği ile gerçekleşmektedir (31).

Tahir ile Zühre Hikâyesi.— Vezir oğlu Tahir ile padişah kızı Zühre'nin aşklarını anlatır.

Çocukları olmayan padişah ve veziri iki dervişin duası ve verdiği elma ile çocuk sahibi olurlar. Elma veren derviş çocuklardan kız olana Zühre, erkek olana Tahir adını vermelerini ve büyüyünce mutlaka evlendirilmelerini söyler. İki çocuk sarayda birbirlerini kardeş bilerek büyürler. Zühre Tahir'e âşık olur, dua ederek Tahir'i de aşk ateşine düşürür. Gençler birbirleriyle görüşmeye başlarlar.

Arap köle gençlerin birbirlerini sevdiğini ve onları gizli gizli izleyerek görüştüklerini öğrenir. Durumu Zühre'nin annesine iletir. Padişah haber alınca iki gencin evlenmeleri gerektiğini söyler. Ancak Zühre'nin annesi bir büyücü tutarak padişahın Tahir'den soğumasını sağlar. Padişah verdiği sözden caydığı gibi Tahir'i de saraydan kovar.

Üzüntüye kapılan Zühre de saray dışında yaptırılan bir köşkte yaşamaya başlar. Bu köşkün önünden geçen Tahir'in sesini tanıyan Zühre onunla türküler söyleyerek anlaşır. Görevliler Tahir'i yakalarlar. Mardin şehrinde yedi yıl zindanda kalan Tahir, Hızır'ın yardımıyla kurtulur ve Zühre'nin köşkünün önüne gelir. Zühre ile yeniden buluşmaya başlarlar. Arap köle sevgilileri padişaha ihbar eder. Padişah Tahir'in öldürülmesini buyurursa da ileri gelenlerin ricası ile bir sandığa konularak sal üzerinde Şat ırmağına bırakılır. Zühre'nin arkadaşı olan Göl padişahının kızı Tahir'i kurtarır, sarayında konuk eder ve bir mektup yazarak Zühre'yi haberdar eder. Saraydaki kızların kötülük yapacaklarını öğrenen Tahir dua eder ve

30. Orhan Şaik Gökyay, *Dedem Korkud'un Kitabı*, s. CLXXXIII.

31. Hikâye üstüne Batıda yapılmış bir çalışma vardır: Hans-August Fischer, *Schah Ismayil und Gülûzar. Ein türkischer Volksroman*, Leipzig, 1929. Ayrıca bk: Ali Berat Alptekin, "Şah İsmail Hikâyesi", *Halk Kültürü*, 1984/4, İstanbul, 1985, s. 41-53.

Hızır'ın yardımıyla bir daha Zühre'nin köşkünün bulunduğu yere ulaşır. Kadın kılığında köşke girerek Zühre'nin bir başkasıyla evleneceği gün onunla kaçmaya kalkışır. Arap kölenin ihbarıyla yakalanan Tahir cellada teslim edilecekken Allah'a yalvarır ve duası kabul edilerek ruhunu teslim eder. Ardından da Zühre ölür. İki sevgilinin arasına giren ve beraber olmalarını engelleyen ve gizliden gizliye Zühre'ye âşık olan Arap köle de kendisini hançerle öldürür (32).

Tahir ile Zühre Hikâyesi, padişah kızı ile vezir oğlu arasında geçişi ile dikkati çeker. Dervişlerin duası ve verdikleri elma ile çocuk sahibi olan padişahla veziri, çocukların büyüdüklerinde evlendirileceklerini kabul etmişlerdir. Ancak padişah, karısının yaptırdığı büyü sonucu bu evliliği engeller. Zühre, Tahir'i sevdiği ve onunla buluştuğu halde babasına karşı çıkamaz, başkasıyla evlenmeye razı olur. Hikâyenin hazin sonunu hazırlayan Zühre'nin annesi kızının da istemeyerek ölümüne sebep olur. Kahramanların beraberliklerinin engellenmesinde annenin vezir oğlunu küçümsemesi yattığı gibi Zühre'ye gizliden gizliye âşık olan ve iki sevgiliyi sık sık ihbar eden Arap Köle'nin varlığı da yatmaktadır.

Hikâye'nin elde edilebilen bütün varyantlarını ayrıntılı bir biçimde inceleyen Fikret Türkmen de "Tahir ile Zühre'nin Aileleri" başlığı altında vardığı sonuçları şu cümlelerle özetlemiştir: "Görüldüğü gibi varyantların hepsinde Zühre'nin babası aristokrat bir zümredendir. Tahir'in babası da, varyantların çoğunda, Zühre'nin babasından hemen sonra gelen sosyal bir statüye sahiptir (vezir, kahya vs.)" (33).

III. Değerlendirme ve Sonuçlar

Özetlerini sunarak ve aile kavram ve kurumu açısından gösterdikleri özellikleri sergileyerek tanıttığımız Türk halk hikâyelerini elde ettiğimiz sonuçlara göre çeşitli bakımlardan kısaca değerlendirmek istiyoruz:

1. Ailelerin Sosyal Durumları

Arzu ile Kanber'de âşık olduğu kızla (Arzu) beraber büyümüş zengin bir tüccarın oğlu olan evlatlık (Kanber); *Âsuman ile Zeycan*'da bey kızı (Zeycan) ile kâhya oğlu (Âsuman); *Âşık Garib*'de tacir oğlu ile [Resul (Garib)] ile zengin bir adamın kızı (Şah Sanem); *Âşık Kurbanî*'de hükümdar kızkardeşi (Perizad) ile bir köy ağasının oğlu (Kurbanî); *Derdîyok ile Zülfüsiyah*'ta babaları amca çocuğu olan erkek (Derdîyok) ile kız (Zülfüsiyah); *Elif ile Mahmud*'da sultan oğlu (Mahmud) ile peri padişahı kızı (Elif); *Ferhad ile Şirin*'de bir kadın hükümdarın

32. *Hikâye-i Tahir ile Zühre*, İstanbul, 1342 (1924), (taşbasması), 64 s. Ayrıca şu hurufat baskıdan da faydalanılmıştır: *Tahir ile Zühre*, İstanbul, 1332 (1914), 80 s. (resimli).

33. *Tahir ile Zühre*, s. 31-33.

yeğeni (Şirin) ile bir nakkaşın oğlu (Ferhad); *Gül ile Sitemkâr*'da padişah oğlu (Sitemkâr) ile vezir kızı (Gül); *Hurşid ile Mahmihrî*'de sultan oğlu (Hurşid) ile bey kızı (Mahmihrî); *Kerem ile Aslı*'da şah oğlu [Ahmed Mirza (Kerem)] ile hazinedar Ermeni keşişin kızı [Kara Sultan (Aslı)]; *Köroğlu Hikâyesi*'nde seyis oğlu (Köroğlu) ile sağlar ve yoksul bir adamın kızı; *Leylâ ile Mecnun*'da komşu iki Arap kabilesinden bir erkek [Kays (Mecnun)] ile kız (Leylâ); *Melik Şah ile Güllü Han*'da şah oğlu (Melik Şah) ile padişah kızı (Güllü Han); *Râzınıhân ile Mahîfiruze Sultan*'da padişah oğlu (Râzınıhan) ile padişah kızı (Mâhîfirûze); *Şah İsmail ile Gülizar*'da oğlu (Şah İsmail) ile Türkmen beyinin kızı (Gülizar); *Tahir ile Zühre*'de padişah kızı (Zühre) ile vezir oğlu (Tahir) arasındaki aşk söz konusudur.

Buna göre üç hikâyede hükümdar çocukları; dokuz hikâyede hükümdar (bey) ya da ailesine mensup çocuklar ile vezir (bey, kâhya, hazinedar, zengin) çocukları; iki hikâye de akraba çocukları ya da aynı evde büyüyen çocuklar; iki hikâyede de halktan kimselerin çocukları birbirlerine âşık olmuşlardır.

2. Hikâye Kahramanlarının Beraberlikleri

Gözden geçirdiğimiz hikâyelerden onbirinde birbirlerini seven ve gayeleri bir araya gelerek evlenmek, aile kurmak olan kahramanlar evlenebilmekte; beşinde ise kahramanların evlilikleri gerçekleşmemektedir. Evlenebilen kahramanlardan Köroğlu ile karısı ayrı yaşamaktadır, evlenememiş kabul ettiğimiz Kerem ile Aslı'da ise gerdeğe girildiği halde beraberlik gerçekleşmemiştir.

Bazı hikâyelerde erkek-kahramanın iki ya da üç kadınla evlendiği ve bu evliliği kahramanın sevgilisinin teşvik ettiği görülmektedir.

Kahramanlarının evliliği ile sonuçlanan hikâyelerde ikinci derecedeki kahramanların evlendiği de görülmektedir; Âşık Garib'de kahramanın kızkardeşi ile Şah Veled; Elif ile Mahmud'da Remilci ve Dalgıç ile Mahmud'un yolda karşılaştığı iki kız; Hurşid ile Mahmihrî'de sevgilileri kurtaran Arap ile Hurşid'in kızkardeşi; Köroğlu Hikâyesi'nde Köroğlu'nun oğlu Hasanla Benli Hanım; Melik Şah ile Güllü Han'da Güllü Han'ın erkek kardeşi ile Çeşminaz evlenirler.

Kahramanların ölümü ile biten hikâyelerden Kerem ile Aslı'da ikinci derecedeki kahramanlardan ve Kerem'in sadık arkadaşı Sofu, Halep paşasının yardımıyla evlenir.

3. Hikâye Kahramanlarının Anne, Baba ve Kardeşleriyle Mûnasebetleri

Hikâye kahramanlarının aile bireyleriyle olan mûnasebetleri genel olarak olumludur. Ancak evlatlarını öldürmek isteyen anne ve babalar da vardır: *Elif ile Mahmud*'da oğlunu öldürerek sevgilisi Elif'i almak isteyen baba; *Melik Şah ile Güllü Han*'da Melik Şah'ın annesi; *Şah İsmail ile Gülizar*'da Şah İsmail'in

anne ve babası "hain ana-baba" tipinin halk hikâyelerimizde rastlanılan örnekleridir.

Hikâyelerin birçoğunda kahramanların yani çocuklarının evliliklerine karşı çıkarak onların ve sevgililerinin acı çekmelerine hatta istemeyerek de olsa ölümlerine yol açan anne ve babalar da vardır.

Hikâyelerin kahramanları genellikle ailelerin güçlükle elde edilmiş tek çocuklarıdır. Ancak bazı hikâyelerde kardeşlerin de varlığı ve olaylara karıştığı görülmektedir: *Âşık Garib*'de Garib'in kızkardeşi; *Hurşid ile Mahmibrî*'de Hurşid'in kızkardeşi, Mahmihrî'nin yedi erkek kardeşi; *Köroğlu*'da Köroğlu'nun oğlu Hasan'ın sevgilisi Benli Hanım'ın altı erkek kardeşi, *Melik Şah ile Güllü Han*'da Güllü Han'ın erkek kardeşi vardır.

Türk halk hikâyelerinin Arap harfli eski baskılarından yola çıkarak seçtiğimiz örneklerden çıkan sonuçlar bunlardan ibarettir. Bu sonuçlara bakarak yazımızın girişinde sorduğumuz sorunun cevabını da şöylece verebiliyoruz: Halk hikâyelerimizde toplumsal anlamıyla "aile" ve bu kurumla ilgili "gelenekler" yer almaktadır. Ancak hikâyelerdeki masal ve destan etkisiyle bu kurumda da belli oranlarda belirsizlikler göze çarpmaktadır. Bazen hikâyenin başında sözü edilen bir aile olayın gidişiyle ilgili herhangi bir varlık göstermediği gibi çoğu zaman da silik kalır. Aileler arası çatışmalara fazla rastlanmaz. Anne ve babalar bazen hiç karışmadıkları olaylar sonunda ortaya çıkıp çocuklarının acılarını yaşar, mutluluklarını paylaşırlar.

Aile, insanla birlikte var olan bir toplumsal kurum olarak halk hikâyelerinin de ayrılmaz ögesidir. Ancak o, hikâyenin kendine has mantığına uyarak değişik biçim ve özelliklerle varlığını hissettirmekte, yer yer gerçeği kucaklamakta yer yer de bir hafif sis perdesinin ardına çekilerek varlığını çok az hissettirmektedir.